

Оригиналан научни рад
Примљен: 17. јануара 2018.
Прихваћен: 2. јул 2018.

УДК 94(497.11)"1862"
327(497.11:44)"1862"
COBISS.SR-ID 275159052

Др Урош Татић, научни сарадник
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ
БЕОГРАД
e-mail: urostatic@yahoo.com

СТАВ ФРАНЦУСКЕ ПОВОДОМ БОМБАРДОВАЊА БЕОГРАДА 1862. ГОДИНЕ*

АПСТРАКТ: Након турског бомбардовања Београда 17. јуна 1862. године француски конзул Ежен Тасте се показао као најактивнији и умногоме допринео да се смире страсти између Срба и Турака. Предлог да српско-турски спор буде решен на конференцији представника великих сила дао је француски министар спољних послова Тувнел, а Кнежевина је обезбедила подршку Париза и Петрограда. На конференцији одржаној у цариградском предграђу Канлици од јула до септембра 1862. француски амбасадор Лионел Мутје је својом речитошћу и помирљивошћу онемогућио Порту да Србији наметне тешке и понижавајуће услове.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Бомбардовање Београда, Мутје, Тасте, Тувнел, Булвер, кнез Михаило, Француска, Србија, Порта, Правитељство.

Тема бомбардовања Београда у нашој историографији садржана је у бројним историографским јединицама, али француско-српски односи за време овог важног догађаја нису разматрани са становишта односа између Француске, Русије, Аустрије и Велике Британије, што је и циљ овог рада.¹ Ова тема је истовремено и дипломатска и војна.

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне*. Евиденциони број 177031.

¹ Љиљана Алексић, *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868)* (Београд: Научно дело, 1957); Гргур Јакшић, Војислав

Почетком шездесетих година ставови великих сила о Источном питању били су подељени. На једној страни биле су туркофилске силе Велика Британија и Аустрија, а на другој Русија и Француска. Владе у Лондону и Бечу заступале су одржање интегритета Турске, сузбијале руски утицај и националноослободилачке покрете на Балкану. Поред тога, Аустрија је осујећивала све што би довело до стварања велике словенске, односно српске државе на њеним јужним границама. С друге стране, Русију и Француску повезивала је нетрпељивост према Аустрији. Главни циљ Русије био је уклањање одредбе Париског конгреса (1856) о демилитаризацији Црног мора. Званични Петроград је у Хабзбуршкој монархији видео највећу претњу својим интересима на Балкану. Не одричући се традиционалне улоге заштитника хришћана на Истоку, Русија је пружала подршку ослободилачким покретима балканских народа сталним подривањем Турског царства. Политика Француске према Турској била је променљива. У овом периоду став званичног Париза о Источном питању дефинисао је углавном француско-руски споразум из Штутгарта 1857. године. Пријатељство Француске и Русије почивало је на сагласности гледишта по питањима од значаја за Европу. За Француску је Источно питање било непосредно подређено решавању питања уједињења Италије и Немачке. Начело народности било је главно начело спољне политике званичног Париза. Међутим, примена овог принципа на Балкану зависила је од подршке коју је Русија пружала политици Француске према Италији и Немачкој. Француска се начелно залагала за одржање интегритета Турске, али је у случају њеног распада желела да хришћански народи Балкана формирају своје националне државе.

Почетком 1862. године била су приметна кретања турских трупа на границама Србије. Порта и аустријски амбасадор у Цариграду барон Антон фон Прокеш-Остен правдали су те мере неопходном предострожношћу због устројства народне војске.² У исто време када је почела отворено да говори о офанзиви против Црне Горе

Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез* (Београд: Историјски институт, 1963); Života Đorđević, *Čukur-česma 1862. Studija o odlasku Turaka iz Srbije* (Београд: Nolit, 1983); Љубодраг П. Ристић, *Велика Британија и Србија (1856–1862)* (Београд: Балканолошки институт, 2008); Данко Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)* (Београд: Службени гласник, 2015).

² Г. Јакшић, В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез* (Београд: Историјски институт, 1963), 107.

као „жаришту нереда”, Порта је ширила вести о упадима чета из Србије на територију суседне кнежевине. Правитељство је сматрало да Црна Гора неће одолевати турским нападима дуже од месец дана, а да ће затим уследити напад на Србију, која је била обавештена о појачањима која су стизала турским гарнизонима по тврђавама у земљи. Из извештаја председника владе и министра иностраних дела Илије Гарашанина француски конзул Ежен Тасти (Eugène Tasti) сазнао је да је Дунавом, у априлу 1862. године, у Београдску тврђаву стигла велика количина артиљеријске муниције и хране. Британски конзул Лонгворт саопштио је Тастију да је донета одлука да ће у случају покрета Срба против Турске, гарнизон из тврђаве покушати да их задржи рушењем престонице.³

Присуство Турака у Србији било је већ деценијама главни разлог српско-турских сукоба. Од укупно 12.644 Турака, градско становништво је чинило 9.712 људи, а тврђавска посада 2.932 човека. Број сукоба у Београду растао је од средине маја, а најчешће су се догађали у околини тврђава Соко и Ужице. Порта није изашла у сусрет захтеву владе Кнежевине да пошаље комесара који би заједно са српским представником образовао мешовиту комисију за иселење муслимана. У турском кварту Београда живело је око три хиљаде муслимана, махом трговаца, који су снабдевали тврђаву намирницама. Они су спадали под надлежност турског правосуђа и полиције. Код кривичних дела у којима су супротстављене стране били Срби и Турци, примењиван је двоструки судски поступак. Узајамна нетрпељивост између двеју власти, подржавана верским фанатизмом, отежавала је правилно вршење правде. Срби су били посебно незадовољни због присуства турских стража на четири варошке капије које су се налазиле у српском делу Београда. У једном од својих извештаја министру спољних послова Едуару Тувнелу (Antoine Edouard Thouvenel), конзул Тасти је закључио да ситуација у Београду није нимало охрабрујућа.⁴

Учестали сукоби у Београду између Срба и Турака довели су 15. јуна до убиства српског дечака на Чукур-чесми. После борбе која се поводом тога развила по вароши, Гарашанин је успео да са београдским мухафизом Ашир-пашом постигне споразум којим је га-

³ Archives du Ministère des Affaires Etrangères - Paris (АМАЕ), Turquie 353, No 60, Мутје Тувнелу, Пера, 22. априла 1862. и Turquie-Belgrade 14, No 79, Тасти Тувнелу, Београд, 3. маја 1862.

⁴ Исто, Turquie-Belgrade 14, No 80, Тасти Тувнелу, Београд, 26. маја 1862.

рантовано несметано повлачење стража у тврђаву и безбедност Турака који остану ван тврђава. Споразум су, поред њих двојице, потписали и конзули гарантних сила.

Међутим, 17. јуна ујутро, после кратког пушкарања, Турци су без претходног упозорења започели бомбардовање вароши. Оно је трајало четири и по сата. Уочи бомбардовања конзули су се окупљали у згради полиције, одакле је требало да, заједно с Гарашанином, крену на састанак који је заказао Ашир-паша. Огорчени због повреде споразума потписаног претходног дана, донели су одлуку да не оду на састанак. Конзули који нису желели да буду позвани на одговорност због бомбардовања, упутили су заједничку протестну ноту београдском мухафизу.⁵ Они су свалили на пашу одговорност за „повреду јавног права” и изјавили да ће сачекати упутства својих влада. У напетој ситуацији изазваној бомбардовањем најтеже се сналазио српски министар војни, француски официр Иполит Монден (Hippolyte Florentin Mondain). Њега су Срби, и не по први пут, окривили за неактивност и нечињење.⁶ У пола дванаест ноћу француски амбасадор у Цариграду маркиз Лионел Мутје (Moustier, Marie François René Lionel, marquis de) примио је вести о догађајима у Београду, као и хитно писмо српског посланика Јована Ристића у коме га је молио да интервенише што брже. Упркос малим изгледима да писмо стигне великом везиру у тако касне сате, Мутје је покушао. Велики везир Фуад-паша примио је његовог изасланика и одговорио да је Порта, немајући других вести осим оних из телеграма конзула, јавила Ашир-паши да прекине сваки акт непријатељства.

Вест о бомбардовању Београда изазвала је велико узбуђење и у Цариграду и код влада гарантних сила. У телеграму од 18. јуна министар Едуар Тувнел дао је налог Мутјеу да подсети турску владу на одредбе члана 29. Париског уговора, којим је забрањена оружана интервенција у Србији без претходног споразума гарантних сила. Министар је позвао амбасадора да било сам, било у сагласности са својим колегама, утиче на Порту да одмах нареди обуставу ватре. Брза интервенција турске владе је била утолико нужнија што је, према речима конзула Тастија, држање Ашир-паше било супротно

⁵ Исто, телеграм, Тасти Тувнелу, Београд, 18. јуна 1862.

⁶ Ž. Đorđević, *Čukur-česma 1862. Studija o odlasku Turaka iz Srbije* (Beograd: Nolit, 1983), 91.

свим правилима опрезности и међународног права и лишено сваког обзира према београдском конзуларном кору.⁷

Отправник послова аустријског Генералног конзулата вице-конзул Васић био је једини члан конзуларног тела који је одбио да стави потпис на заједничку ноту упућену заповеднику Београдске тврђаве. Васићево држање побудило је сумње код његових колега и код српске владе.⁸ Тасти је имао информацију да је аустријски вице-конзул још претходног дана знао да ће Турци бомбардовати варош и да је упозорио своје сународнике да се склоне.

Изгледа да је аустријска влада, као и 1858. године после свргавања с власти кнеза Александра Карађорђевића, разматрала могућност слања својих трупа у Београд још пре бомбардовања. Мутје је 18. јуна јавио из Цариграда да је Али-паша поручио Ристићу да ће варош бити бомбардована и у случају да се Срби упусте у пљачку турских кућа.⁹ Влада у Бечу је већ тада дошла на помисао да окупацијом Београда оконча српско-турски сукоб.

Стиче се утисак да у случају избијања српско-турског рата француска влада не би била против интервенције аустријске војске, али то никако није подразумевало окупацију Београда. Тувнел је одлучно негирао наводе британског амбасадора у Цариграду Хенрија Булвера да је учествовао у оваквом предлогу. Министар је у писму Мутјеу образложио своју намеру следећим речима: „У разговору с принцом Метернихом ја сам само рекао да ако би аустријски командант Земуна, на своју одговорност, донео племениту одлуку да спречи да из тврђаве буде бомбардован град, ја то не бих лоше схватио”. Међутим, када је сазнао за предлог британског министра спољних послова лорда Џона Расела да амбасаде четири силе у Бечу и аустријска влада пошаљу у Земун изасланике који ће наредити трупама Дунавске монархије улазак у Београд и успостављање примирја, Тувнел је то одмах одбио.¹⁰ Он није прихватио Раселово објашњење да се ради само о привременој окупацији и да би једини задатак аустријске војске био да се постави између двеју страна ради

⁷ АМАЕ, Turquie 354, No 50, Тувнел Мутјеу, Париз, 20. јуна 1862.

⁸ Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 112.

⁹ АМАЕ, Turquie-Belgrade 14, No 85, Тасти Тувнелу, Београд, 23. јуна 1862. и Turquie 354, No 96, Мутје Тувнелу, Терапија, 18. јуна 1862.

¹⁰ Љ. П. Ристић, *Велика Британија и Србија (1856–1862)* (Београд: Балканолошки институт, 2008), 233.

обустављања непријатељства.¹¹ На Тувнела је свакако утицао и негативан став који је према овом предлогу имао руски министар спољних послова кнез Александар Михаилович Горчаков. Расел се одлучио на овај корак из страха да ће Петроград искористити бомбардовање, охрабрујући Србе да отпочну рат за независност. Иако је садржај заједничког телеграма дипломатских представника у Београду указивао на одговорност Турске, Горчаков је сматрао да треба покренути истрагу. Поред тога, руски министар је саветовао силама да затраже од Порте забрану даљег бомбардовања и разматрање оправданих жалби Правитељства. С тим циљем турска влада би послала у Београд свог комесара. Француски министар је телеграфисао Мутјеу да царска влада, ослањајући се на члан 29. Париског уговора, неће ни у ком случају пристати на интервенцију у Србији без претходног споразума између сила окупљених на конференцији. Аустрија, која је прихватила предлог британског министра под условом да га усвоје све гарантне силе, сазнала је 20. јуна да Русија и Француска одбацују предлог. Суочена са одлучним отпором, влада у Лондону се повукла и прихватила Тувнелову идеју о конгресу.¹² Пре сазивања конференције требало је сачекати резултате истраге о догађајима у Београду, у којој су учествовали и конзули. Министар је сматрао да је то неопходно за утврђивање истине јер су досадашњи извештаји београдског паше и страних представника били противречни. Мутје је јављао да је Порта, пошто је сазнала да у Београду није причињена велика штета, порицала да је извршила бомбардовање. Она је, такође, демантовала смену заповедника Београдске тврђаве, која је била званично објављена.¹³

Све силе усвојиле су Тувнелов предлог да резултати истраге о бомбардовању Београда буду поднети на оцену конференцији представника гарантних сила у Цариграду, уз учешће Портиног делегата. Крајем јуна турска влада још увек није одговорила на понуду званичног Париза.

¹¹ АМАЕ, Turquie 354, No 56, Тувнел Мутјеу, Париз, 4. јула 1862 и No 50, Тувнел Мутјеу, Париз, 20. јуна 1862.

¹² Исто, телеграм, Тувнел Мутјеу, Париз, 23. јуна 1862. и телеграм, Мутје Тувнелу, Пера, 27. јуна 1862.

¹³ АМАЕ, Turquie 354, телеграм, Тувнел Мутјеу, Париз, 22. јуна 1862. и No 100, Мутје Тувнелу, Терапија, 24. јуна 1862 ; Turquie-Belgrade 14, телеграфска депеша, Тувнел Тастију, Париз, 22. јуна 1862.

Од свих дипломатских представника у Београду, француски конзул се показао као најактивнији и умногоме је допринео смирењу страсти између Срба и Турака. Тасти је био састављач заједничке протестне ноте у којој је осуђено бомбардовање и поступак турског паше који је прекршио споразум о миру са српском владом и конзулима потписан претходног дана. Француски представник је, такође, дао предлог да се конзули поставе између непријатељских страна у циљу спречавања нових сукоба.¹⁴ Конзули су се ради контроле сукобљених страна 19. јуна поделили у три групе: француски се настанио у тврђави, британски и руски су разапели шатор између тврђаве и српских барикада, док су аустријски и пруски остали у вароши. Тасти је оштро критиковао рад специјалног изасланика Ахмед Вефик-ефендије. По његовом мишљењу турски изасланик је водио личну истрагу. Тасти није крио своју наклоност према Србима, због чега га је аустријски вицеконзул назвао главним саветником Правитељства. Тувнел је позвао конзула да, у сагласности са својим колегама и турским комесаром, учини све што је потребно да би били спречени нови сукоби између Срба и Турака пре сазивања конференције. Притом, Тасти се користио великим утицајем који је имао на српску владу.¹⁵

Кнез и влада желели су да искористе бомбардовање као повод за потпуно исељење Турака из Србије. Они су се надали да ће овај догађај уверити све велике силе у оправданост српског захтева. Међутим, за разлику од кнеза Михаила, који је, у случају потребе, био спреман на употребу силе, сви српски министри осим Николе Христића били су искључиво за употребу дипломатских средстава у опхођењу с Портом. Такав став Гарашанин је заснивао на чињеници да Кнежевина ужива подршку Француске и Русије, на чије је заузимање рачунао и на предстојећој конференцији. Главни разлог за усвајање умереног држања налазио је у недовољној војној спремности.¹⁶ Упркос томе, министру војном Мондену и његовој команди, састављеној од официра, подређене су после бомбардовања све власти у Београду.¹⁷

¹⁴ Исто, Turquie 354, телеграм, Тувнел Мутјеу, Париз, 28. јуна 1862. и Turquie-Belgrade 14, No 85, Тасти Тувнелу, Београд, 23. јуна 1862.

¹⁵ Исто, Turquie 354, No 53, Тувнел Мутјеу, Париз, 27. јуна 1862; Turquie-Belgrade 14, No 87, Тасти Тувнелу, Београд, 27. јуна 1862 и No 89, Тасти Тувнелу, Београд, 2. јула 1862.

¹⁶ Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 115–116.

¹⁷ Живота Ђорђевић, *Српска народна војска 1861–1864* (Београд: Народна књига, 1984), 59.

Из жеље да постигне непосредни споразум са српском владом, Порта је оклевала да да пристанак на француски предлог о сазивању конференције. Она је хтела да избегне да се гарантне силе, већином наклоњене Србији, умешају у спор и наметну јој међународну обавезу коју ће морати да поштује.¹⁸ Прилику за одуговлачење Порти су пружили и представници сила у Цариграду који нису могли да се сагласе о форми у којој ће јој бити упућен позив за сазив конференције. Велика Британија и Аустрија унапред су осудиле Кнежевину. Ове силе сматрале су да конференција треба да расправља о кривици Србије, за разлику од Француске и Русије које су заступале становиште да мора да се сагледа целокупан ток догађаја у Београду.¹⁹

Мутје је покушао да приволи турске министре да што пре прихвате предлог владе у Паризу. У разговору с министром спољних послова Али-пашом и великим везиром Фуад-пашом, амбасадор је рекао да суверенитет Порте над Србијом није доведен у питање. Турска влада би требало да постигне пријатељски споразум с Правитељством и да повери одбрану тврђава у Србији војним снагама Кнежевине. На тај начин би био уклоњен главни узрок неповерења и сукоба, а у очима данас непријатељски настројеног становништва за то би била заслужна Порта. У сагласности са добронамерним и поверљивим саветима које је дао турским министрима француски амбасадор ће иступати и на конференцији, не у жељи да захтева од владе у Цариграду веће уступке у корист Србије, већ само да утврди и истакне важност оних уступака које би она самоиницијативно учинила. Иако су ценили искреност његових савета, велики везир и министар спољних послова су врло јасно ставили на знање Мутјеу да их не могу следити ако је њима обухваћено повлачење гарнизона из Београда.²⁰

Кнез Михаило је 25. јуна на захтев Вефик-ефендије потписао декларацију да Кнежевина неће кршити суверена права Турске, а да ће спорна питања бити предата у надлежност европске дипломатије. Влада у Београду је сматрала да извештаји конзула иду

¹⁸ Леополд Ранке, *Србија и Турска у XIX веку* (Београд: Д. Димитријевић, 1892), 476.

¹⁹ Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*, I–III (Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1887–1901); II, 116; Љ. Алексић, *н. д.*, 57–58.

²⁰ АМАЕ, Turquie 354, телеграм и No 111, Мутје Тувнелу, Цариград, 8. и 9. јула 1862.

њој у прилог. Међутим, када је сазнало да Порта одбија да повуче војску из тврђава, Правитељство је пожурило да српско гледиште изнесе пре сазивања конференције. Кнез је 28. јуна упутио писма Наполеону III, Александру II и лорду Раселу, у којим их је замолио за помоћ.²¹

Писмо француском владару послато је по начелнику Министарства иностраних дела Милоју Лешјанину. Обраћајући се за помоћ Наполеону, Михаило је указао цару на насиље којем је изложен српски народ. У тренутку када је Правитељство улагало највеће напоре да одржи ред и мир, Турска је извршила бомбардовање без преседана у историји. То зло је Србе задесило у време општег мира, када су сматрали да су по слову уговора и под гаранцијом великих сила потпуно безбедни. Михаило је упутио писмо и министру спољних послова Тувнелу, коме је Лешјанин требало да изложи положај Србије и да затражи од њега подршку и савет. Бомбардовање Београда довело је кнеза у још неповољнији положај у односу на онај који је и пре бомбардовања био врло тежак. Због симпатија и благонаклоности већ показане према Србији, Михаило није сумњао у заштиту званичног Париза.

Илија Гарашанин је у мемоару упућеном Порти и гарантним силама и у писму конзулима изложио ток догађаја у Београду и виђење српске владе.²² Представницима гарантних сила кнез и Правитељство су упутили захтев за исељење Турака из свих градова у Србији. Међутим, они то нису учинили на јасан начин, већ у увијеној форми, да не би отежали пријатељским силама Француској и Русији иступање у корист српских захтева на цариградској конференцији.²³ Обавештене о садржају мемоара, ове силе су затражиле да се његова предаја одложи до тренутка који оне буду сматрале повољним.

Порта је попустила под притиском Велике Британије, која је у три наврата од ње захтевала да што пре сазове конференцију и да упути позив свим гарантним силама. Али-паша је задржао за

²¹ Ј. Ристић, *н. д.*, II, 113–114; Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 117.

²² АМАЕ, *Turquie-Belgrade* 14, прилог 1 уз Тастијев извештај No 88, кнез Михаило Наполеону III, Београд, 28. јуна 1862; прилог 2 уз Тастијев извештај No 88, кнез Михаило Тувнелу, Београд, 28. јуна 1862. и прилог уз Тастијев телеграм, Гарашанин Тастију, Београд, 30. јуна 1862.

²³ *ретиска између кнеза Михаила Обреновића III и српскога заступника у Цариграду Јов. Ристића 1861–1867* (Београд: Штампарија С. Хоровића, 1897), 63.

Турску слободу акције у случају да Срби, до краја заседања конференције, почине ма какав акт агресије.²⁴

А. Француско-руски споразум о заједничком иступању на конференцији у Цариграду (Канлици)

Када је 25. јуна између сила постигнута сагласност о сазиву конференције, Русија и Француска договориле су се да одмах размотре питања која би могла бити поднета на решавање. Иницијатива за споразум двеју Србији наклоњених сила припала је Русији. Она је послала у изванредну мисију у Париз посланика у Берлину Андреја Будберга, који је нешто касније на месту руског амбасадора у Француској заменио грофа Павела Димитријевича Кисељева.

У упутствима датим Будбергу стајало је да ће спољну политику Русије још неколико година одређивати њене унутрашње прилике и да ће се она због тога клонити нових жртава које би могли да јој наметну спољнополитички задаци. Имајући то у виду, влада у Петрограду се изјашњавала за одржање целокупности Османског царства. Русија је желела да спречи турске нападе на Србију и да помогне развитак Кнежевине, нарочито војни. Очекивала је да ће је Француска у томе подржати. Русија је била спремна да потпомогне већу стабилност поретка у Србији, што је подразумевало признање права наследства у породици Обреновића.²⁵

Из разговора с Тувнелом Будберг је стекао утисак да француска и руска влада имају слично гледиште по српском питању. Он је предложио француском министру закључење тајног протокола, којим се две силе обавезују да ће заједнички иступати на конференцији у Цариграду, сазваној у циљу решавања српско-турског сукоба. Тувнел је био задовољан нацртом протокола, а Наполеон и Александар су убрзо дали сагласност за потписивање двојици званичника. Француска је била уздржана једино по питању наоружавања српске војске. Она је захтевала да у нацрт буде унета исправка у погледу ограничења српских снага на број потребан за одржање реда и безбедности. *Тајни протокол (Prototocole secret du 8 juillet 1862)* потписан је 8. јула 1862. године, уочи Тувнеловог одласка у Лондон на разговоре с лордом Раселом. Наглашено је да мир на Истоку и

²⁴ АМАЕ, Turquie 354, телеграм, Мутје Тувнелу, Цариград, 18. јула 1862.

²⁵ Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 119–120.

безбедност Османског царства највише угрожавају догађаји који су се недавно одиграли у Србији, због чега су се Француска и Русија споразумеле о општем ставу који ће заузети на предстојећој конференцији (параграф I). Две владе признају да постојање турске тврђаве у Београду представља за Кнежевину опасност и стални разлог за узнемиреност и да би окончање таквог стања било пожељно. Оне су сматрале да тврђава не пружа Порти никакву стварну снагу, већ јој ствара озбиљне потешкоће (параграф II). Русија и Француска се обавезују да ће једна другу енергично подржавати у следећим тачкама: 1) спољна утврђења београдске тврђаве која залазе у унутрашњост вароши ће бити одмах срушена; 2) сва турска стражарска места у вароши ће бити укинута и не могу бити поново успостављена; 3) турска утврђења у унутрашњости Србије ће бити срушена, а гарнизони повучени; 4) питање о боравку Турака у Србији ће бити решено без штете по њих, тако што ће сви Турци настањени на територији Кнежевине бити подвргнути српској јурисдикцији; Са своје стране кнез ће се заузети да им буде зајамчена пуна заштита закона који су на снази у Србији; 5) у замену за ове уступке, Михаилу не може бити наметнута забрана развијања војних снага у мери у којој то сматра потребним за одржање реда и безбедности у земљи. С обзиром на заједнички став, руска и француска влада обећавају једна другој да ће заједнички иступати на конференцији у Цариграду на такав начин да ове тачке преовладају у одлукама које буду донете.²⁶

Преписи тајног споразума били су достављени француском и руском амбасадору у Цариграду, маркизу Мутјеу и кнезу Лобанову, да би ускладили своје држање на конференцији. Тувнел је написао Мутјеу да су се он и барон Будберг сложили у томе да је пожељно да конференција усвоји све тачке наведене у споразуму. Међутим, пошто није требало очекивати такав исход, опрезност је налагала француском и руском амбасадору да се не залажу с истом упорношћу за усвајање свих предлога у корист Србије. Ово становиште у потпуности је делио и кнез Горчаков, који је послао иста упутства кнезу Лобанову. Тувнел је сматрао да је сигурно да ће Порта пружити јак, чак несавладив отпор, сваком покушају да њен гарнизон напусти Београдску тврђаву. Било је неполитички и некорисно суви-

²⁶ AMAE, Russie 228, Protocole secret du 8 juillet 1862; Mémoires et documents, Turquie vol. 1-136; vol. 131, 1838-1876, II. Serbie, Entente franco-russe au sujet de la Serbie, 1862.

ше се залагати по овом питању, јер би тиме могло бити онемогућено усвајање осталих тачака споразума. Француски министар се надао да ће се велика већина представника сила око њих сложити. У разговору који је водио с Тувнелом у Лондону, лорд Расел је изразио спремност да прихвати предлоге о укидању турских стража изван Београдске тврђаве, потреби напуштања оронутих тврђава у унутрашњости и увођењу српске јурисдикције над муслиманима.²⁷ Међутим британски министар је говорио о српској влади с великим неповерењем. Он је подржавао Порту у одлуци да не напусти Београдску тврђаву и сваљивао на Србију одговорност за бомбардовање.

Б. Мисија Милоја Лешјанина у Паризу

Влада у Београду се трудила да задобије подршку наклоњених сила и радила на стварању савеза балканских народа. Русија није била спремна за рат и од ње се могла очекивати само дипломатска подршка, док је Француска показивала највише разумевања за српске тежње. Повељан исход кризе зависио је од француско-руске сарадње и од савеза с балканским хришћанима. Поред тога што је требало да испита могућност за сарадњу с Грчком и околним словенским народима, за Србију је било најважније да сазна шта може да очекује од Француске.²⁸

Гарашанин је почетком јула послао у Париз начелника Министарства иностраних дела Милоја Лешјанина, који је носио кнежева писма за Наполеона III и Тувнела. У време Лешјаниновог доласка у француску престоницу Тувнел је још увек боравио у Лондону, где се састао с лордом Раселом. Министар је од Расела сазнао које уступке Србија може очекивати од Порте, а од Мутјеа је добио телеграм да је она коначно пристала на сазивање конференције.

Лешјанин је имао задатак да обавести француску владу о положају Србије после турског бомбардовања, као и да сазна какав је став она заузела по овом питању. Министар је љубазно примио Лешјанина, који је стекао уверење да ће се званични Париз не само заузети за решавање српског питања, него ће и убудуће пружати подршку Кнежевини у вођењу спољне политике. Изасланик је изјавио да је Порта бомбардовањем Београда повредила Париски уго-

²⁷ Исто, Turquie 354, Тувнел Мутјеу, Париз, 18. јула 1862.

²⁸ Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 121–122.

вор, не обазирати се на мишљење сила. Он је истакао немогућност будућег заједничког живота Срба и Турака у градовима Кнежевине. За народ у Кнежевини је од највеће важности да се Турци иселе из Београда.²⁹ Било је важно сазнати какво ће бити држање Француске ако Правитељство не буде задовољно решењем конференције у Канлици и да ли ће велике силе које буду заступале српске интересе сматрати као обавезу спровођење одлука конференције.³⁰ Улазак Кнежевине у рат с Турском зависи пре свега од подршке сила које су јој наклоњене, а нарочито од Француске. Срби желе да се увере да ће у предстојећем рату као противника имати само Турску и да неће бити нападнути од Аустрије, која је према њима непријатељски расположена. Хабзбуршка монархија види велику опасност у јачању словенске државе у њеном суседству, јер би она постала центар који привлачи аустријске Словене.³¹ Држање Порте према Кнежевини је такво да ће између њих неизбежно доћи до сукоба, чему служи као доказ гомилање турских трупа дуж српске границе. Срби не траже да им силе чију наклоност уживају пошаљу у помоћ војску, али траже да им пруже моралну подршку и да дипломатским путем спрече интервенцију сила непријатељски расположених према Србији. Они су сматрали да ће бити заштићени ако им Француска и Русија пруже уверење да ће у Турској, као што је то било раније у Италији, бити поштован принцип немешања.³²

Тувнел је рекао Лешјанину да ће успех конференције умногоме зависити од умерености и разборитости Правитељства. Француски министар је сматрао да је могуће постићи да у Београду више не буде капија и шанчева, да у тој вароши постоји само српска управа, да се Турци иселе из Кнежевине и да Срби добију градове у унутрашњости, али да ће бити великих тешкоћа око уступања Београда. Тувнел је о томе дуго разговарао с британским министрима. У другим питањима они су се сложили с Тувнелом, али су по питању Београда били непопустљиви, сматрајући да би уступање града Србима било велико понижење за Порту. Министар је сматрао да Срби не треба да се боје напада Аустрије јер то неће дозволити Русија и Француска. Поред тога, Дунавска монархија је због унутрашњопо-

²⁹ АС, ИГ, 1279, Милоје Лешјанин Илији Гарашанину, Париз, 9. и 30. јула, 8, 25. и 29. августа 1862.

³⁰ Драгослав Страњковић, *Илија Гарашанин* (Крагујевац: Јефимија, 2005), 248.

³¹ АС, ИГ 1279, Милоје Лешјанин Илији Гарашанину, Париз, 9. јула 1862.

³² *Исто*, Милоје Лешјанин Илији Гарашанину, Париз, 30. јула 1862.

литичких прилика спречена да било кога напада, а Турска није спремна да одобри њену интервенцију у Кнежевини. Ипак, Француска не може саветовати Србији да сада предузме неку акцију. Тувнел је сматрао да положај Кнежевине није толико лош да треба да ризикује све што је до сада стекла. Званични Париз је саветовао Србији да прихвати одлуке конференције. Европски заплети, односи између Француске и Велике Британије, које она не може без посебних разлога да квари, као и експедиција у Мексику, спречавају владу у Паризу да покреће Источно питање и да пружи Кнежевини другу помоћ осим моралне. Русија је, са своје стране, толико заузета унутрашњим проблемима да не може пружити Србији војну помоћ.

У разговору с Лешјанином 30. јула Тувнел је рекао да је Порта одлучила да не преда Београд Србима и да се тај циљ може постићи само ратом. Међутим, сукоб би сигурно прерастао у европски рат, а то не желе ни Француска, ни Русија. Париз и Петроград не могу учинити за Србе оно што би хтели, јер против себе имају Велику Британију и Аустрију које подржавају Порту. Владе у Лондону и Бечу подупиру званични Цариград у оптужбама против Срба јер деле мишљење Турске да се они спремају за рат. Ако Кнежевина, упркос свему, жели да уђе у рат са Портом, Русија треба да учини за њу оно што је Француска учинила за Италију.

Српски изасланик је писао Гарашанину да не зна какав споразум постоји између ових двеју сила, али је извесно да Француска препушта Русији иницијативу на Истоку и да ће се залагати само у вези с питањима о којима је претходно с њом постигла сагласност. Све што Срби буду предузели супротно одлукама Конференције и саветима званичног Париза, они ће учинити на свој ризик.³³

Из разговора са Тувнелом и службеницима француског министарства спољних послова Лешјанин је закључио да Срби не треба да се упуштају у рат с Турском пре него што изврше опсежне припреме и у договору с хришћанским народима покрену општи устанак на Балкану. Лешјанин је сматрао да ће општи устанак хришћана у Турској омогућити да у исто време преовлада начело немешања европских сила у њена унутрашња питања.³⁴

³³ АС, ИГ 1279, Милоје Лешјанин Илији Гарашанину, Париз, 9. и 30. јула, 8. и 28. августа 1862.

³⁴ Исто, Милоје Лешјанин Илији Гарашанину, Париз, 29. августа 1862.

Министар Тувнел је 21. јула путем циркулара обавестио гарантне силе о ставу француске владе на будућој конференцији. Документ у ком је званични Париз изнео своје гледиште у погледу српско-турског спора упућен је дипломатским представницима у Лондону, Петрограду, Бечу, Берлину и Торину. По мишљењу француског министра право Порте да држи гарнизон у Београду није доведено у питање, нити је оспорено у било ком виду. Ако одредба Париског уговора којом је то потврђено треба да буде измењена, неопходан је пристанак сизерена, а гарантне силе могу да врше притисак на одлуке Турске једино путем упозорења и добронамерних савета. У случају да Порта напусти тврђаве, вазални положај Србије према њој био би сличан оном какав имају Дунавска кнежевина и Египат. У тим областима Турска нема право на држање гарнизона, а њен суверенитет ни у чему није нарушен због непостојања утврђења која би, као у Кнежевини, била само повод за сукоб. На основу личног искуства, министар је сматрао да Срби неће злоупотребити овакве уступке. Само их незадовољство може натерати на подстицање нереда који би избили у другим провинцијама Турске. За Тувнела је испуњење српских захтева био најбољи начин да Порта избегне стварне опасности у том погледу. Овакво размишљање министра проистекло је из искрене жеље владе у Паризу да односи Срба према Порти буду утемељени на основама покорности пуне поверења. У том духу састављена су и упутства за маркиза Мутјеа, француског представника на конференцији у Цариграду. Тувнел је позвао пуномоћнике гарантних сила да пруже подршку идејама за које сматра да ће омогућити дуготрајан споразум између Турске и Србије.³⁵

В. Конференција у Канлици

Конференција представника гарантних сила поводом српско-турског сукоба у Београду отпочела је 22. јула 1862. године у летњиковцу великог везира Фуад-паше, у цариградском предграђу Канлици. На једној страни били су пуномоћници Француске и Русије који су заступали српске интересе, а на другој Велике Британије и Аустрије који су подржавали турско гледиште. Подршку Мутјеу и Лобанову пружали су мало активни представници Пруске и Итали-

³⁵ АМАЕ, *Documents diplomatiques 1862*, Paris 1863, 67-69, Тувнел представницима у Лондону, Петрограду, Бечу, Берлину и Торину, Париз, 21. јула 1862.

је, барон Карл фон Вертерн и маркиз Камило Карачиоло. Конференција је протекла у дипломатском надмудривању између француског амбасадора Лионела Мутјеа и британског амбасадора Хенрија Булвера, које је било одраз борбе за претежан утицај у Цариграду и за превласт у оквиру француско-британских односа у другим питањима, осим Источног.³⁶

Али-паша је поновио оптужбу против „претећег држања” Срба и, у складу с текстом ноте о сазиву Конференције, задржао за Порту право да поступи по свом нахођењу у случају напада. Због изјаве турског министра избила је расправа о легалности таквог поступка. Мутје је, сходно чл. 29 Париског уговора, оспорио Порти право оружане интервенције без претходног одобрења гарантних сила. Кнез Лобанов се сложио с овим мишљењем, док су Булвер и аустријски амбасадор Прокеш благо подржавали Али-пашу, избегавајући притом да се изјасне о начелу.³⁷

Булвер је предложио посланицима свој нацрт ноте коју је у виду телеграма требало послати конзулима у Београду. Они су имали задатак да укажу кнезу да је од највеће важности да у току трајања Конференције не буде почињен ниједан акт непријатељства којим би били погоршани односи између Срба и Турака. Изменивши неколико израза у документу којима је указивано неповерење према српској влади, француски амбасадор је учинио да његова садржина буде знатно блажа. Пуномоћници гарантних сила усвојили су Мутјеову редакцију ноте и она је послата конзулима у Београд.³⁸

Иступање француског амбасадора у корист Србије није имало карактер непријатељства према Турској. Он се трудио да прикаже да његови ставови почивају на начелима правде, при чему су примедбе које је давао Порти увек биле у њеном интересу. Мутје је страховао да би турска влада објавом рата Србији себе довела у озбиљну неприлику. Истицање наклоности према Османском царству омогућило је француском амбасадору да води расправе у пријатељском тону са Булвером и Прокешом. Кнез Лобанов је отворено бранио српске интересе. Пруски представник је кривио Турску за бомбардовање Београда, али се на Конференцији није упуштао у

³⁶ Љ. Алексић, *н. д.*, 61.

³⁷ Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 140.

³⁸ АМАЕ, Turquie 354, No 123, Мутје Тувнелу, Терапија, 23. јула 1862.

расправу. Италијански представник је добио упутство од владе да се придружи представнику који се највише буде заузимао за Србију.

Булвер је од Расела добио исцрпна упутства какав став треба да заступа. У првом делу излагања британски амбасадор је изнео оптужбе против Срба, који су током протекле две године улазећи у непријатељства с Турском и задирући у њена права изазвали бомбардовање. Он је у врло нејасној форми наговестио потребу да Порта, давањем неких уступака, покуша да умири духове и успостави боље односе са Кнежевином. Британски амбасадор је детаљно изложио оно што је у његовим упутствима само наговештено: да „уступци које би Порта могла учинити, никако не укључују напуштање београдске тврђаве, не само у интересу Турске, већ и у интересу читавог европског система, за чију безбедност ово место има кључан положај”. Барон Прокеш је изјавио да су његова упутства истоветна упутствима британског амбасадора, иако између њих није било претходног договора.

Мутје је истакао да је искрено помирење између Србије и Турске главни циљ Конференције и да би за Порту и Европу било јако важно да се по страни оставе све оптужбе и сви мање битни разлози. Гајећи уверење да влада у Цариграду неће пропустити да уведе ниједну од мера која би допринела овом циљу, било је важно да јој се у томе препусти иницијатива.

Фуад-паша је изјавио да је Порта спремна да учини све што ће довести до измирења између Срба и Турака, али је одмах ставио до знања да не пристаје на напуштање тврђава. Француски амбасадор је сматрао да је положај Порте са правне тачке гледишта био изузетно јак јер се бранила словом уговора. Због тога је пуномоћницима гарантних сила наклоњених Кнежевини остајало само да покушају да је убеде.

Конзулима у Београду је дат налог да изразе поверење у кнеза да неће учинити ништа што би погоршало ситуацију у Београду и у Србији. У исто време представници сила у Цариграду желели су да обавесте Михаила да су од Порте добили најпозитивнија уверавања да ће поштовати безбедност Кнежевине.³⁹

На другој седници Конференције Али-паша је прочитао извештај специјалног комесара Ахмед Вефик-ефендије, у коме је одговорност за догађаје приписана Србима. Булвер и Прокеш су подржа-

³⁹ Исто, прилог 1 уз извештај No 123, Мутје Тувнелу, Терапија, 23. јула 1862.

ли турско становиште. По мишљењу француског амбасадора, извештај турског комесара бацао је сасвим нову светлост на догађаје у Београду и био је у потпуној супротности с чињеницама које су изнели конзули. Мутје је искрено жалио што је турска влада, уместо да то учини уз учешће обеју страна и у присуству конзула, спровела тајну и једнострану истрагу, чији резултати не могу имати вредност. Британски амбасадор је предложио да Срби буду позвани на поштовање уговора и да од њих буде затражено рушење барикада, прекид незаконитог наоружавања и напуштање бесправно заузетих положаја. Турска је требало да исели муслиманско становништво и напусти стражарска места код варошких капија, док би заузврат добила одобрење да прошири тврђавски рејон рушењем турске махале и појединих српских кућа. Такође, Булвер је дао предлог да буде смањен број припадника турске посаде и српских оружаних снага. Давање уступака од Порте било би условљено претходним извршењем одлука Конференције од стране Кнежевине. Мутје је одбио да прихвати предлог о увођењу било каквих превентивних мера против Срба, јер би то, у извесној мери, претстављало признање оптужби садржаних у извештају Ахмед Вефик-ефендије и у мемоару који је прочитао Али-паша. Што се тиче Портиних уступака, Мутје није желео да прихвати предлог британског амбасадора. Позивајући се на оно што је рекао на првој седници Конференције, сматрао је да уступци треба да буду што шири и што потпунији.

После многих измена усвојен је нацрт ноте у коме је садржан Булверов предлог. Мутје није одбио да га узме у разматрање, али под условом да уступци који су захтевани од Срба зависе од оних које ће учинити Порта и да чине недељиву целину. Пошто је увидео да је Мутјеов отпор несаломив, Булвер је прихватио услове и двојица амбасадора су отворили расправу о уступцима које је требало саветовати влади у Цариграду. Анализирајући план Београда, Мутје и Булвер су се сложили да Турци без тешкоћа могу да напусте полу-срушене бедеме, који, у ужем смислу, одвајају варош од предграђа.

Француски амбасадор је покренуо питање о повлачењу турске војске из тврђава у унутрашњости Србије и очекивао да ће у томе наићи на подршку Булвера и Прокеша. Булвер се није противио да Порти буде скренута пажња колико би за њу било од користи да сруши две или три тврђаве. Међутим, турски министри нису желели да одобре напуштање ниједне од тврђава. Када је поново указао да би Порта мудро поступила ако би повукла своју посаду из Бео-

градске тврђаве, Мутје је био суочен не само с отпором владе у Цариграду већ и својих колега из Аустрије и Велике Британије. Ипак, он је захтевао да турска влада, задржавајући средства потребна за очување безбедности, учини све да докаже Србима да тврђава неће бити намењена покоравану земље, већ само њеној одбрани од спољних непријатеља. Порта би могла да пружи Кнежевини јемства или реорганизацијом одбране тврђаве или изјавом да неће бити новог бомбардовања, чиме би умирила духове.

Прокеш је оштро критиковао Мутјеов предлог о реорганизацији одбране јер је то подразумевало разоружање Београдске тврђаве према вароши. У погледу бомбардовања аустријски посланик је сматрао да је оно оправдано као одбрамбена мера и протествовао против тврдње да би, како у прошлости, тако и у будућности, могло да представља повреду члана 29. Париског уговора. Након овако одлучне одбране турских интереса, француски амбасадор је покренуо питање да ли Београдска тврђава, коју је Булвер назвао звучним именом „кључ европског система”, заиста представља неку вредност или не. У случају да нема никакву одбрамбену вредност, требало је да буде жртвована и напуштена, а у супротном морала је бити у стању да се брани од изненађења без употребе средстава као што је бомбардовање.

Изгледало је да су представници гарантних сила на другом састанку Конференције постигли споразум о потреби окончања турске јурисдикције и о исељењу муслимана из Србије. Турски министри обећали су да ће ова питања поднети на решавање султану и министарском савету.⁴⁰

На основу извештаја из Цариграда, Тувнел је закључио да је од почетка рада Конференције Мутје употребљавао веома помирљив тон, указујући у исто време на интересе и Порте и Србије. Министар је позвао амбасадора да истраје колико год је могуће у том пријатељском и благонаклоном ставу, сматрајући да је то најбољи начин да својим идејама и саветима утиче на одлуке Конференције. Из разговора који су у Лондону водили француски амбасадор гроф Шарл Жозеф де Флао (Auguste-Charles Joseph de Flahaut de La Billarderie, comte de Flahaut) и лорд Расел, Тувнел је сазнао да ће Мутје моћи да постигне споразум с Булвером по свим питањима, изузев у погледу одржања турске посаде у Београдској тврђави.⁴¹ Ограниче-

⁴⁰ Исто, No 125, Мутје Тувнелу, Терапија, 28. јула 1862.

⁴¹ Исто, Тувнел Мутјеу, Париз, 25. јула 1862.

ње бројне снаге посаде и разоружање артиљеријских положаја окренутих према вароши биле су најкорисније мере за смањење опасности од присуства турског гарнизона у Београду. Тувнел је написао амбасадору да не инсистира, али да захтева од Порте да пружи одређена јемства којима ће умирити Србе у погледу новог бомбардовања и одвратити кнеза од размишљања о рату или абдикацији. Министар је истакао неопходност испуњења свих осталих српских захтева.⁴²

У међувремену Тувнел је покушао да обнови преговоре с владама великих сила о српском питању. Он је дао налог амбасадору у Лондону грофу Флаоу да убеди лорда Расела у искрене намере званичног Париза и у његову спремност на попуштање. Влада у Тиљеријама је желела само један споразум који ће, остављајући Београдску тврђаву у рукама Турака, ипак бити прихватљив за Србију. Тувнел је сматрао да би једино у случају рата с Аустријом, што је било мало вероватно, Турској поред београдске биле од користи и две тврђаве на Дунаву. Међутим, британска влада је била узнемирена због вести о постојању француско-руског споразума о заједничком иступању на Конференцији у Канлици, а њено неповерење према силама временом је постајало све веће. Због тога је Тувнелов покушај у Лондону доживео неуспех.

Својом непопустљивошћу британска влада је утицала и на Аустрију да заузме круће држање. Француски амбасадор у Бечу војвода Аженор од Грамона (Antoine X Alfred Agénor duc de Gramont) изнео је Тувнелу уверење да би Дунавска монархија у српском питању пружила подршку званичном Паризу да није било Велике Британије.⁴³

У разговору с Булвером, Мутје је рекао да му је дат налог да инсистира на рушењу мањих турских тврђава у Србији и да захтева да Порта пружи јемства да убудуће неће прибегавати бомбардовању. У случају да ови услови не буду испуњени, француски амбасадор није смео да потпише ниједан документ. Његов одлучан став натерао је Булвера да пристане да пред турским министрима поново покрене питање тврђава.

Мутјеови преговори с аустријским амбасадором бароном Прокешом ишли су много теже. Прокеш је истакао да му није дозвоље-

⁴² Исто, телеграм, Тувнел Мутјеу, Париз, 27. јула 1862.

⁴³ L. Thouvenel, *Le Secret de l'Empereur. Correspondance confidentielle et inédite échangée entre M. Thouvenel, le duc de Gramont et le général comte de Flahaut 1860-1863*, 2 vol., (Paris: Calman Lévy, 1889); II, 357-360.

но да да̂ пристанак на рушење свих мањих тврђава, да постоје две или три које су од стратешког значаја за Турску и да је изненађен непромишљеношћу с којом се француска влада односи према том питању. Мутје је истакао да иступа у сагласности с оним што су се договориле владе у Паризу и Лондону и позвао Прокеша да се о свему саветује са званичним Бечом. Такође, француски и аустријски амбасадор су водили расправу поводом изјаве којом би се Порта обавезала да неће поново примењивати бомбардовање. Иако је Прокеш сматрао да та мера представља саставни део законитог права Турске на одбрану, Мутје је успео да га наведе да у том погледу буде мање искључив.⁴⁴

На трећем састанку конференције Булвер је поднео предлог протокола чијим текстом Мутје није био задовољан. По одређеним тачкама одмах је постигнута сагласност: обострана обавеза постепеног укидања ратне приправности, стварање рејона безбедности око Београдске тврђаве, исељење муслимана. После дуге и жестоке расправе Мутје је из документа уклонио све оптужбе против Срба, свако оправдање за употребу бомбардовања у прошлости и будућности и сваку одредбу којом би био ограничен број српских војних снага. Турска влада је претеривала у погледу проширења рејона Београдске тврђаве и утврђења према вароши. Поред тога, она је пристала да сруши две мале тврђаве, али је хтела да сачува три друге, на обалама Саве и Дунава. Мутје је добио налог да не потписује ниједан акт којим се Турска не обавезује да напусти свих пет тврђава. Он је потврдио обећање кнезу Лобанову, чија су упутства била сагласна његовим, да ће задржати досадашњи став. Свој извештај Тувнелу француски амбасадор је завршио следећим речима: „Бојим се, међутим, да смо достигли крајњу границу могућих уступака које треба да изнудимо, и које би чак било мудро тражити, ако би о том питању просуђивали само с тачке гледишта Цариграда”.⁴⁵

Посланици су имали различите ставове о томе како би требало осигурати безбедност Београдске тврђаве. Мутјеово држање било је од почетка седнице крајње помирљиво и он се сложио да у циљу поновног успостављања границе рејона буде порушено неколико српских и муслиманских кућа. Међутим, тумачење барона Прокеша да рејон одбране треба да буде још шири и његов предлог да од-

⁴⁴ АМАЕ, Turquie 354, No 126 и No 127, Мутје Тувнелу, Терапија, 29. јула 1862.

⁴⁵ Исто, Turquie 355, телеграм, Мутје Тувнелу, Цариград, 1. августа 1862.

ређивање границе буде поверено војној комисији састављеној од турских и страних стручњака изазвали су неповерење код француског амбасадора. По Мутјеовим речима, више него икад избиле су на видело супротности у схватању два система одбране: један је устројен тако да тврђавски топови буду уперени искључиво према граници, док је другим предвиђено да буду управљени према вароши. По Булверовом плану, рејон тврђаве био би проширен на тај начин што би поред турске и јеврејске била порушена и четврт насељена искључиво српским становништвом. Мутје је рекао да питање на тај начин добија сасвим другачији значај и није пристајао на рушење великог броја српских кућа.

Расправа међу представницима нарочито се заоштрила када је изнет на разматрање члан 6. предлога о праву бомбардовања у случају стварног напада на тврђаву. Булвер је захтевао да се то право призна заповеднику тврђаве, под условом да о томе обавести конзуле најмање дванаест сати пре отварања ватре. На тај начин британски амбасадор је желео да оправда претходно бомбардовање и да осигура Порти признање овог права у будућности. Са своје стране, Мутје је јасно разликовао неочекиване нападе на варош тврђавске артиљерије, одбацујући под редовним условима напад усмерен против ње и намерно бомбардовање, уперено против породица и имовине агресора или њихових сународника, с циљем да се изврши диверзија. Француски амбасадор је на крају успео да наметне усвајање измењене редакције члана 6, из које је изостављено да Порти буде признато право на бомбардовање.

Чланом 7. свог нацрта протокола британски амбасадор је имао за циљ да ограничи бројну снагу српске народне војске на 12.000 људи. Булвер је веровао, исто као и Прокеш, да су Срби прекршили дух и слово Устава из 1838. године, који је стављен под гаранцију европских сила. У тексту Устава је писало да српска војска служи само за одржање унутрашњег реда и да је на Савету да одреди њену бројност. Мутје је изјавио да нема упутства ни да решава ни да улази у расправу по том питању, чиме је осујетио намеру британског и аустријског представника да буде ограничен број припадника српске војске.

Расправа у вези с чланом 8. који се односио на тврђаве била је веома жива и дуга. Порта је пристала да се одрекне две мање тврђаве у унутрашњости, али је јасно истакла да ни по коју цену неће срушити оне на обалама Саве и Дунава, које обележавају границу Цар-

ства и употпуњавају његов одбрамбени систем. Поред тога што су Булвер и Прокеш подржавали турске министре, овај последњи се у име своје владе изричито супротставио рушењу. Пошто је поновио све разлоге изнете против очувања Београдске тврђаве, Мутје је указао на то колико они који одбијају да дају Србима то велико задовољење, до ког им је изнад свега стало, треба да се покажу попустљиви по другим питањима. Након што је у потпуности извршио добијена упутства, француски амбасадор је требало да сачува свој лични положај у овој незахвалној и тешкој борби. Пошто се у преговорима стигло до крајње тачке, Мутје је изјавио турским министрима да му је само преостало да о томе обавести владу у Паризу.

Мутје и Лобанов нису пристајали на решење спора ако Турска не напусти свих пет тврђава. Поред тога, руски посланик је одбијао да потпише акт у коме не би стајало и обећање Порте да неће бомбардовати Београд и да неће предузимати никакву војну акцију против Србије.⁴⁶ У случају да обезбеде подршку пруског и италијанског посланика, Мутје и Лобанов су имали упутства својих влада да на том питању прекину рад Конференције.⁴⁷ Булвер је уочио да француски и руски представник раде договорно на постизању што бољих услова за Србију, избегавајући притом заоштравање сукоба. Због тога је веровао да ће они одустати од неприхватљивих захтева пред одлучним отпором Турске.⁴⁸

Од почетка преговора Мутје је наилазио на пуну подршку пруског посланика. Подршка барона Вертерна била је необично важна за Мутјеа, јер је приликом гласања обезбеђена превага француском становишту. Међутим, 1. августа увече Вертерн је изјавио Мутјеу да му је обећао безусловну подршку, јер је очекивао да ће Турци у свему тврдоглаво пружати отпор. Премда је Порта учинила велике уступке, пруски посланик је сматрао да њена жеља да сачува три тврђаве није довољан разлог да потпише предложени споразум о прекиду конференције. Он је рекао да у упутствима не налази овлашћење да учини тако озбиљан корак и да одбије готово задовољавајући споразум.

Због става Пруске суштински је промењен положај Мутјеа и Лобанова. Уз њих више није била већина посланика. Пошто су

⁴⁶ Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)* (Београд: Службени гласник, 2015), 93.

⁴⁷ АМАЕ, Turquie 355, No 132, Мутје Тувнелу, Терапија, 6. августа 1862.

⁴⁸ Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 145–146.

Француска и Русија већ успеле да изнуде од Порте највеће могуће уступке у корист Србије, Мутје је саветовао својој влади да попусти.

У међувремену Тувнелу је пренето саопштење британске владе да је приликом његовог разговора с Раселом дошло до неспоразума у погледу напуштања градова. Званични Лондон је давао Турској за право да задржи, поред београдске, и три тврђаве на Сави и Дунаву. Британски министар је сматрао да су Шабац, Фетислам и Смедерево неопходни за одбрану земље и позвао Булвера да се супротстави њиховом напуштању.⁴⁹ Због тога је Тувнел саветовао влади у Петрограду да се две силе задовоље добијеним уступцима и да усредсреде напоре на следеће: 1) да добију гаранције у погледу ограничења рејона Београдске тврђаве, ако већ у Цариграду не буде постигнут споразум да буде именована војна комисија која ће га одредити; 2) да затраже, у форми о којој ће одлучити Конференција, моралну гаранцију против новог бомбардовања. Поред тога, Француска никако није желела да допусти ширење рејона тврђаве према српском делу вароши, јер је то подразумевало рушење Саборне цркве, Богословије и Митрополитовог двора. Мутје је добио посебан налог да се одлучно супротстави овом решењу. Он је требало да предочи представницима туркофилски настројених сила да би решење наишло на несавладив отпор српског становништва, чију би оправданост оспорила влада сваке хришћанске земље. Поред тога, француски амбасадор је имао задатак да наведе Порту на разоружање дела тврђаве окренутог према вароши.⁵⁰ Русија је прихватила гледиште владе у Паризу. Поред непопустљивости Турске и Велике Британије, Француска и Русија су се сусреле са одлучним ставом пруске владе. Њиховим представницима у Цариграду била су послата упутства да се сагласе с мишљењем барона Вертерна да се не би нашли у мањини.⁵¹

Мутје је 4. августа затражио од Тастија да изврши притисак на кнеза и српску владу да прихвате дотадашње одлуке Конференције као да су коначне. Француски конзул био је разочаран развојем догађаја и уплашен због тешког задатка који му је поверен. Одлуке ко-

⁴⁹ АМАЕ, Turquie 355, телеграм, Мутје Тувнелу, Цариград, 2. августа 1862. и No 132, исти истом, Терапија, 6. августа 1862; телеграм, Мутје Тувнелу, Цариград, 7. августа 1862. и No 134, Мутје Тувнелу, Терапија, 12. августа.

⁵⁰ Исто, No 65, Тувнел Мутјеу, Париз, 8. августа 1862.

⁵¹ Исто, Тувнел Мутјеу, телеграм, Париз, 12. августа 1862. и No 66, Тувнел Мутјеу, Париз, 14. августа 1862; Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 146.

је је амбасадор приказао као готово коначне биле су далеко од онога што је обећано, а то је могло допринети отварању нових непријатељстава и проузроковати још веће тешкоће. Тасти је сматрао да ће највеће незадовољство у Београду изазвати питање ширења рејона тврђаве према српском делу вароши. Правитељство је требало да прихвати рушење Саборне цркве, Богословије и Митрополитовог двора. Тасти је указивао Тувнелу на неправичност оваквог решења. Са своје стране, француски конзул је убеђивао кнеза да прихвати одлуке Конференције покушавајући да докаже да му пријатељи Србије никада не би предлагали да пристане на споразум пре него што би били уверени да нису могли да добију повољније услове. Међутим, Михаило није попустио, остајући тврдоглаво при својој одлуци да абдицира. Кнез је обећао Тастију да неће доносити одлуку док решења Конференције не буду коначна и неопозива.⁵²

Поред осталог, Михаило је био разочаран у француску дипломатију, која га је напустила после јасних обећања. Тувнел је изразио наду да Конференција неће донети одлуку о рушењу дела српске вароши и обећао да ће се заузети да буде сачувана. Он је упозорио кнеза да би свака пренагљена одлука с његове стране била погрешна. У исто време министар је поручио Мондену да не учествује ни у каквој непријатељској делатности против Турске и да у случају рата иступи из српске службе.⁵³

У току новог разговора с Тастијем Михаило је био тако сталожен да конзул није морао на њега да врши додатни притисак. Тасти је успео да оспокоји кнеза, узнемиреног због намере сила наклоњених Турској да наметну решење о ширењу рејона Београдске тврђаве. Изгледало је да је Михаило спреман да очува мир ако се српска варош поштеди рушења.

На четвртном састанку Конференције, одржаном 4. августа, Мутје се енергично успротивио било каквој промени постојећег стања у Београду, јер би то раздражило Србе и довело до немилых догађаја. Када је Фуад-паша покушао да придобије Мутјеа за рушење муслиманске и српске четврти, он је, под изговором да још увек није добио упутства из Париза, избегао да се изјасни о предлогу.⁵⁴

⁵² АМАЕ, Turquie-Belgrade 14, No 99, Тасти Тувнелу, Београд, 6. августа 1862.

⁵³ Исто, телеграм, Тувнел Тастију, Париз, 10. августа 1862. и No 101, Тасти Тувнелу, Београд, 14. августа 1862.

⁵⁴ Исто, Turquie 355, No 133, Мутје Тувнелу, Терапија, 6. августа 1862.

Привидно остајући при ранијем ставу, Мутје је пред представницима сила учесница Конференције прикривао бојазан да ће остати у мањини и да ће такво његово држање допринети слабљењу угледа Француске у Цариграду. Паузу између четвртог и петог састанка конференције он је покушао да искористи да наведе Булвера на попуштање. Британски амбасадор је изјавио да не може потписати ниједан споразум којим није гарантована безбедност Београдске тврђаве према вароши, што је подразумевало ојачање њене одбране. Његов главни задатак био је да онемогући даље заједничко иступање Француске и Русије. Булвер је вршио притисак на Мутјеа да се изјасни да ли прихвата његов предлог, да би у случају одбијања Порти било омогућено да се спреми за рат.⁵⁵

Задржавши помирљив тон, Мутје је нарочито истакао потребу да Србима буду дата морална и материјална јемства против новог бомбардовања. Морална би била добијена јасном изјавом Порте да намерава да се придржава одредби члана 29. Париског уговора, док би материјална јемства биле следеће мере: 1) рушење спољних утврђења Београдске тврђаве непотребних за одбрану, а која могу бити сматрана само као претња по варош; 2) смањење наоружања тврђаве окренутог према вароши; 3) да Порта пружи уверење да неће држати гарнизон чија је бројна снага већа од оне која је потребна за одбрану тврђаве.

С друге стране, ако одбрана тврђаве заиста има недостатке, било би праведно признати Порти право на увођење мера за побољшање и осигурање безбедности. Та средства, међутим, не треба да буду тражена у ширењу зидина утврђења. Пресељење једног дела муслиманског становништва могло би бити искоришћено за одређивање границе рејона Београдске тврђаве. То би за тврђаву представљало неспорно побољшање, у чему Срби не би видели нов разлог за неповерење.

Француски амбасадор је сматрао да ни у ком случају не треба рушити Саборну цркву, Митрополитов двор, Богословију, ни било коју значајну верску установу, као ни трговачке улице у којима су концентрисани градски живот, богатство и саобраћај. Тренутне размирице такође имају корен у непрекидним сукобима између локалног становништва и муслимана насељених око зидина тврђаве. У вези с тим, пожељно је укинути све физичке поделе: зидине, капи-

⁵⁵ Исто, прилог уз извештај No 134, Булвер Мутјеу, Скадар, 8. август 1862.

је, шанце који одвајају првобитну варош од њених предграђа. Нарочито је важно влади Кнежевине дати апсолутно право вршења судске власти над свим лицима која живе ван бедема тврђаве и тако јој омогућити да коначно осигура јавни ред. То неће бити довољно, међутим, што су мањи изгледи да Србима буде дат велики морални одушак напуштањем Београдске тврђаве, то је битније да им по питањима од мањег значаја буду пружени докази о поверењу Порте. Стога би било за жаљење ако би турска влада истрајала у намери да сачува мање тврђаве, на које Срби гледају као сведочанство о разлици између Србије и Дунавских кнежевина, над којима има исто сизерено право, а показује према њима много већу наклоност.⁵⁶

Мутјеово излагање је веома изненадило и збунило Булвера и турске министре, који су очекивали да ће он са мањим изменама прихватити предлог британског амбасадора. Међутим, испоставило се да је Булверов предлог, који је Французу представљен као умерен, био неупоредиво неповољнији по Србе него што је то изгледало. План се састојао у рушењу не само турске четврти која је обухватала трошне куће од дрвета, чији су становници потпадали под турску јурисдикцију, већ и јеврејске, коју су чиниле лепе куће, за чије житеље су биле надлежне српске судске власти. Поред тога Булвер и турски министри су изнели захтев за рушење отменог дела српске четврти, што су желели да прикрију изјавивши да се ради о кућама без значаја. Желећи да се увери у истинитост те тврдње, Мутје је открио да то подразумева рушење главних трговачких улица и најлепших грађевина Београда: Богословије, Митрополитовог двора и дела Саборне цркве. Након што их је прошла љутња изазвана Мутјеовим излагањем, Булвер и Прокеш су повукли предлоге по свим питањима и изразили жељу да се споразумеју с њим. Они су замолили француског амбасадора да сачини предлог споразума који би представљао компромис између интереса Порте и ограничења прописаних садржином Тувнелових упутстава.⁵⁷ Предлог кнеза Лобанова да Турској буде одузето право слања бродова Дунавом, што је практично значило разоружање тврђава, представници Велике Британије и Аустрије су оценили као покушај да се осујети мирно

⁵⁶ Исто, прилог No 4 уз извештај No 134, Мутјеово излагање, Терапија, 10. августа 1862.

⁵⁷ Исто, No 138, Мутје Тувнелу, Терапија, 20. августа 1862.

решење спора. Владе ових сила тражиле су начин да постигну споразум с Француском и тиме је одвоје од Русије.

Булвер и Прокеш су замолили Мутјеа да унесе у свој предлог неке од амандмана које је предложила Порта. Сутрадан, после мањих измена француског амбасадора, Прокеш је закључио да предлог представља задовољавајућу основу за споразум. Текст предлога Мутје је уручио и Али-паши, који је попустио тек када је схватио да не може поступити другачије.⁵⁸

Саветујући се с Тувнелом о наредним корацима, Мутје је написао да је до сада обазриво радио да Турска и њени савезници прихвате пет тачака садржаних у упутствима француске владе. Он је нарочито инсистирао на ограничењу рејона тврђаве и гаранцијама против новог бомбардовања. Сматрао је да ће уз извесне уступке у форми, у свом предлогу споразума успети у намери да га Конференција усвоји. Мутје је нарочито настојао да спречи ограничење броја припадника српске војске, јер је за то добио врло јасна упутства. Он је учинио уступак Прокешу да одлука о томе да ли ће бити уведена општа војна обавеза или стајаћа војска од 12.000 људи, како је предлагао Булвер, буде донета у непосредним преговорима Београда и Цариграда. Ограничење турског гарнизона који обезбеђује Београдску тврђаву је било у најтешњој вези са овим питањем. Сматрајући да Порта и туркофилске силе неће пристати на рушење мањих тврђава, Мутје је предложио Тувнелу да на наредном састанку Конференције не покреће расправу по овом питању. Амбасадор је био убеђен да Порта, заокупљена идејом да Русија жели да олакша Србима евентуални напад, неће пристати на веће уступке од оних који су тражени у предлогу. Он је изразио забринутост што турска влада не жели да разговара о давању никакве материјалне нити моралне гаранције Србима да неће бити поново бомбардовани. У намери да га умири, Тувнел је пренео Мутјеу појединости свог разговора с аустријским амбасадором у Паризу принцом Метернихом, који је изразио наду да ће и по том питању бити постигнут споразум.⁵⁹

Булвер је замерио француском амбасадору што је на сваком месту уступке Турске ставио испред уступака које је требало да учине Срби и што је српској страни наклоњен и у најситнијим питањима. Мутје није прихватио овакво тумачење. Подсетивши укратко

⁵⁸ Исто, No 144, Мутје Тувнелу, Терапија, 26. августа 1862.

⁵⁹ АМАЕ, Turquie 355, телеграм, Мутје Тувнелу, Пера, 31. августа 1862.

на све што се десило од почетка Конференције, он је рекао да не сматра споразум као погодбу приликом које је требало водити рачуна о равнотежи између две стране и где ће сизерена сила због хијерархије бити стављена на прво место. Британски представник је понудио да у свом предлогу исправи све што Мутје жели, додајући да ће у потпуности повући уводни део у коме је имао за циљ да упозна Конференцију с разлозима због којих је унео измене у предлог француског амбасадора. Булверов предлог се сада добрим делом записивао на Мутјеовом и садржао је многе уступке којима су се Порта и представници туркофилских сила дотле одупирали. Предлог споразума је садржао дванаест тачака. Остала су нерешена питања о учешћу српског представника у раду комисије за одређивање границе рејона Београдске тврђаве и о претходном српско-турском договору о рушењу српских кућа. Британски представник је и даље инсистирао да ширење рејона према српској вароши не зависи само од добре воље кнеза Михаила. Булвер се трудио да Конференција окриви Србе за пљачку за време и после бомбардовања и наметне им плаћање одштете. Више него да прибаве материјалну накнаду Турској, Порта и њени пријатељи су желели да изазову саблазан у јавности. Мутје је захтевао такву редакцију овог члана (чл. 3) у којој не би били истакнути догађаји чији је циљ да избришу сећања Срба и које они тумаче на другачији начин од Порте.⁶⁰

За разлику од турских министара, који из страха од султана нису били спремни да дају додатне уступке Србима, представници гарантних сила нагињали су компромису. Влада у Тиљеријама је нарочито била задовољна резултатима постигнутим на последњем састанку и Мутјеовим иступањем. Она је прелазила преко неуспеха у покушајима да буду постигнута првобитни захтеви, нарочито када је било у питању рушење мањих тврђава. Од почетка рада Конференције француски амбасадор је иступао с пуно вештине и обзира према турским интересима. Показујући добронамерност према Порти, он је указивао на опасност од увођења принудних мера и настојао да Турска пружи моралне гаранције којима би умирила српску јавност и одобровољила владу Кнежевине. Због моралног и племенитог држања било је тешко нападати Мутјеа, а представници

⁶⁰ Исто, телеграм, Мутје Тувнелу, Пера, 3. септембра 1862. и No 148, Мутје Тувнелу, Терапија, 3. септембра 1862.

туркофилских сила су одавали признање његовом начину изражавања и опхођења према Порти.

Влада у Тиљеријама је желела брз завршетак рада Конференције у Канлици. Главни разлог за то представљао је притисак који је на њу вршио званични Лондон. Министар Расел је у току августа сазнао да су Француска и Русија потписале тајни протокол о заједничком иступању на Конференцији. Поред тога, турски амбасадор у Паризу Халил-бег је у извештајима Али-паши написао да засигурно зна да је по српском питању потписан протокол између ове две силе. У два наврата, други пут почетком септембра, Расел је, преко британског амбасадора у Паризу лорда Каулија, покушао од Тувнела да добије обавештења о том важном документу. Нашавши се у веома неугодном положају, француски министар је пожурio да му дâ сва објашњења и у исто време овластио амбасадора у Лондону грофа Флаоа да умири гласине које се шире у том погледу. Међутим, он се није показао као довољно вешт: не демантујући постојање споразума, одговорио је британском амбасадору да Француска није преузела ниједну обавезу која је у супротности са Париским уговором. Министар је сматрао да ће објашњење бити довољно да одагна сумње званичног Лондона. Међутим, Каули је добио налог да поново испита Тувнела о постојању протокола, а британска влада је затражила одговор и од самог Наполеона III. Расел је сматрао да је потписивањем тајног споразума с Русијом Француска прекршила савезничке обавезе преузете према Великој Британији у време Кримског рата. Наполеон је поручио да није везан за Русију никаквим споразумом о Источном питању, чиме је додатно продубио Раселову сумњу. Признање да је потписан тајни француско-руски протокол британски министар је добио у Петрограду, од вицеканцелара Горчакова. У замену за подршку Француске Србији, Русија је признала Виктора Емануела за краља Италије. Циркуларом од 18. августа Горчаков је известио руска представништва у иностранству да су успостављени дипломатски односи између Русије и Италије.⁶¹

⁶¹ Исто, No 73, Тувнел Мутјеу, Париз, 5. септембра 1862; Г. Јакшић, В. Вучковић, н. д., 151.

Г. Протокол Конференције у Канлици и његово прихватање од Србије

Сазнање владе у Лондону да су Француска и Русија потписале тајни протокол о заједничком иступању на Конференцији у Канлици битно је утицало на промену Тувнеловог става у српској кризи. Званичном Паризу је у спољној политици била неопходна сарадња с Великом Британијом на дуге стазе. У овом тренутку то су пре свега захтевали француски интереси у Мексику.⁶² Тувнелова последња упутства Мутјеу указују на жељу да Конференција буде што пре окончана и да Порта и Србија усвоје текст споразума. С друге стране, узевши у обзир постојеће околности, амбасадор је био задовољан резултатима које је постигао.

На последњем састанку конференције, одржаном 4. септембра, представници гарантних сила и Турске постигли су сагласност о предлогу протокола. Осим усаглашавања по одређеним питањима, било је потребно добити султанову сагласност за предлог који је садржао дванаест чланова. Питање о ограничењу броја припадника српске војске биће решено у непосредним преговорима Београда и Цариграда, истовремено са оним о смањењу турских гарнизона. Муслимани ће добити накнаду за губитак њихове покретне имовине, али реч „пљачка” неће бити споменута у документу. Мутје је захтевао одштету за све без изузетка: да Порта накнади штету Србима, а Срби муслиманима. Порта је то одлучно одбила, не желећи да плати никакву накнаду због бомбардовања. Француски амбасадор је сматрао да би његово инсистирање довело до тога да сва питања у вези с бомбардовањем буду поново стављена на дневни ред. По питању рушења појединих кућа у српској четврти, Порта ће морати да се споразуме непосредно са српском владом и власницима. Мутје није успео да издејсвује да један српски официр учествује у раду мешовите комисије за одређивање рејона Београдске тврђаве. Турски министри су деловали уплашено, не знајући какав ће утисак код султана изазвати одредбе протокола. Речи француског амбасадора сведоче да је за Србију учинио највише што је могао: „Није све онако како су Срби од почетка желели, али мислим да је то можда више од њихових тренутних очекивања. У сваком случају, сматрао сам да је скоро немогуће добити толико од Порте”. На састанку одржаном

⁶² Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 151–152.

у француској амбасади 8. септембра, свих шест представника гарантних сила потписали су Мутјеов предлог. Булвер га је сутрадан ујутро однео Порти, чији је пристанак изгледао осигуран. Мутје је сматрао да је предлог састављен у тону којим је Турској у потпуности сачувано достојанство сизерене силе и омогућено да има улогу у складу са тим положајем. С друге стране, споразум је замишљен тако да Србији буде осигуран дотадашњи положај, потврђена њена права и омогућено да подсети сизерену силу на обзире које има права да очекује од ње. Мутје је био мишљења да ће се Михаилова влада, ако без пристрасности и мудро буде размотрила текст споразума, уверити да је, иако није добила оно што је тражила, положај Кнежевине бољи него што је био.⁶³

Министар Тувнел је делио Мутјеово мишљење да Србија треба да буде задовољна текстом Протокола. Укратко, споразум ће допринети да ситуација у Кнежевини буде осетно побољшана. Министар је сматрао да постигнути резултати представљају знатно више од онога што је Гарашанин тражио за Србију 1861. године, приликом своје мисије у Цариграду. Тувнел је истакао улогу владе у Паризу, која је учествовала у преговорима и допринела закључењу споразума. Иако жеље Правитељства нису задовољене по сваком питању, Француска је очекивала да оно неће потцењивати стечене користи и да ће знати да их искористи.⁶⁴

Кнежевина је од Конференције у Канлици очекивала много више. Најважнији захтев српске владе, одлазак турских гарнизона из тврђава у Шапцу, Београду, Смедереву и Кладову, није био испуњен. Протоколом је предвиђено да снабдевање тврђава буде обављано искључиво речним путем, чиме је отклоњен важан повод за српско-турске сукобе. Наредено је само рушење тврђава Соко и Ужице. Српска јавност сматрала је одлуку о исељењу муслимана насељених ван тврђава само као потврду раније добијених повластица. Добијено јемство против новог бомбардовања унето је у садржај Портиних упутстава заповеднику тврђаве, који је приложен Протоколу. Упутства су представљала саставни део Протокола и обавезу према гарантним силама.⁶⁵

⁶³ АМАЕ, Turquie 355, телеграм, Мутје Тувнелу, Цариград, 5. септембра 1862; No 152, исти истом, Терапија, 9. септембра 1862.

⁶⁴ Исто, Turquie-Belgrade 14, No 9, Тувнел Тастију, Париз, 19. септембра 1862.

⁶⁵ Г. Јакшић, В. Вучковић, *н. д.*, 152.

Влада у Паризу је поставила пред конзула Тастија веома тежак задатак. Он је требало да утиче на кнеза Михаила да прихвати одредбе Протокола Конференције у Канлици. Када је 10. септембра примио Протокол од руског конзула Влангалија, кнез је био веома разочаран. Прочитавши документ, он је поново поменуо оне српске захтеве који нису услишени и није веровао да ће Турци испунити преузете обавезе. Сматрао је да су одредбама Протокола нанете озбиљне штете интересима земље и да ће будућност показати шта је Србија заправо добила. Постојала су два озбиљна разлога за незадовољство: 1) бомбардовање Београда било је оправдано и у неку руку награђено проширењем рејона тврђаве; 2) с обзиром на претходну одлуку, накнаду је требало да плаћају само Срби, пошто су Турци направили штету само паљбом из топова. На седници Савета на којој је расправљано да ли Протокол треба усвојити није донета одлука. Током читаве друге половине септембра кнез није одговорио Порти да ли прихвата Протокол Конференције у Канлици. У томе нису помогла ни настојања његових министара, ни страних представника.⁶⁶

Тасти је уложио велике напоре да приволи кнеза на попуштање. Гарашанин, председник Савета Јован Мариновић и други „разумни људи“ учинили су све да убеди Михаила да земља не поседује војна и материјална средства за рат, која би му омогућила да задржи такав став. Кнежево огорчење достигло је највишу тачку када је у Београд стигла вест о доласку британског амбасадора Хенрија Булвера. Он је негодовао што се на њега врши притисак да прихвати одлуке Конференције. Кнез је сматрао да је увредљиво да у Србију долази амбасадор велике силе, који је у највећој мери допринео њеном „понижењу“. Тасти је покушао да разувери Михаила, рекавши да оно што прихвати и потврди Француска не може бити понижење за оне који су под њеном заштитом. Уместо да погоршава ситуацију, кнез је требало да буде задовољан што Порта својим ставом приморава оне који је подржавају да апелују на здрав разум њених противника. Тиме је Тасти желео да ода признање Михаилу на његовом држању и да му укаже да је Булвер заправо дошао у намери да одобрвољи њега и француског конзула. Он је замолио кнеза да не квари свој добар положај, приморавајући пријатеље који су везани потписом да оставе отворен пут онима који желе зло Србији.

⁶⁶ *Исто*, No 103, Тасти Тувнелу, Београд, 22. септембра 1862.

У случају да Михаило не прихвати Протокол, Француска ће морати да ускрати подршку Кнежевини. Михаилова борба са самим собом била је тешка, а француски конзул га је напустио тек када је био уверен да ће прихватити Протокол и да није повредио кнежеву осетљивост.⁶⁷

Током читавог трајања српско-турског спора због бомбардовања Београда Француска је одлучно подржавала захтеве Србије. Чврст став Турске и њој наклоњених сила, пре свега Велике Британије, као и спољнополитичке околности везане за експедицију у Мексику, приморали су званични Париз на попуштање. На то је у великој мери утицала и чињеница да је влада у Лондону сазнала за постојање тајног француско-руског протокола о заједничком иступању на Конференцији у Канлици. Имајући у виду слабост Русије и њену неспремност за рат, Француска је учинила за Србију највише што је могла. Својом предузимљивошћу, речитошћу и помирљивошћу маркиз Мутје је успео пре свега да онемогући Порту да Кнежевини наметне тешке и понижавајуће услове: ширење рејона Београдске тврђаве и рушење дела вароши који је обухватао значајне грађевине и главне трговачке улице. Француски амбасадор је допринео одлуци Конференције да буду срушени опкопи, зидови и утврђења који су одвајали нову и стару београдску варош, као и четири капије: Савску, Варош капију, Стамбол капију и Видин капију. Желећи да спречи нове српско-турске сукобе, Мутје је био заслужан и за следећу одредбу, садржану у члану 1. Протокола Конференције у Канлици: „Да би се уклонила могућност сукоба, произлазећи из измешаности у истом месту народа муслиманског и српског, влада отоманска ће пренети у потпуну сопственост Правитељства српског, под условом да оно накнади за то имаоце, све земље и куће припадајуће данас муслиманима у предграђу београдском”.⁶⁸ Што је најважније, захваљујући француском амбасадору Србија је добила гаранцију против новог бомбардовања. Бомбардовање Београда је било турски одговор на стварање српске народне војске, којим је Порта желела да застраши Кнежевину и принуди је да је распусти или ограничи.⁶⁹ Мутје није дозволио да на Конференцији буде доне-

⁶⁷ Исто, No 104, Тасти Гувнелу, Београд, 7. октобра 1862.

⁶⁸ Богдан Поповић, *Дипломатска историја Србије* (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 310–317.

⁶⁹ Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила* (Београд: БИГЗ, 1990), 446.

та одлука о смањењу броја припадника српске војске, већ је питање њене организације требало да буде решено у директним преговорима између Србије и Турске.

На држање Француске у току кризе око бомбардовања утицала је и политика народности Наполеона III, која се огледала у пружању подршке балканским народима. Закупљена интервенцијом у Мексику, којом је путем стварања Католичког царства требало пружити неку врсту накнаде француским католицима незадовољним царевом политиком у Италији, влада у Паризу је желела брзо решење сукоба у Османском царству. Због слабости своје савезнице Русије, а у сагласности с одредбама *Тајног протокола од 8. јула 1862. године* о заједничком иступању на Конференцији у Канлици, Француска се озбиљније ангажовала у српском питању. Она је била спремна да испуни обавезе по питању политике на Истоку, које је 1857. године преузео Наполеон III на састанку с Александром II у Штутгарту. Став владе у Тиљеријама био је у сагласности и с текстом ноте којом су стављени под заштиту руски интереси на Истоку, а коју је Тувнел предао Горчакову 25. септембра 1860. године⁷⁰ Стајући на страну Србије, Француска је показивала лојалност према Русији због њеног држања у италијанском питању. Својим залагањем она је спречила да заслуга за побољшање положаја Кнежевине припадне искључиво влади у Петрограду. С друге стране, Француска је желела одржање Османског царства. У том циљу, било је потребно да између Порте и Србије, центра око ког су се окупљали и очекивали помоћ сви балкански народи, буде закључен споразум којим би били спречени нови и тежи сукоби. Приликом отварања Конференције у Канлици Тувнел је скренуо пажњу владама гарантних сила да је положај Турака у Кнежевини у супротности с одредбама Хатишерифа из 1830. године. Он је саветовао Порти да Србији додели државноправни положај који су имале Дунавске кнежевине и Египат.⁷¹ Министар је сматрао да би само таквим вазалним односом, који је искључивао мешање српског и турског становништва, било спречено избијање нових непријатељстава.⁷² Подржавањем српских захтева у кризи око бомбардовања, Француска је додатно

⁷⁰ François Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III* (Paris: Plon, 1913), 299.

⁷¹ Васиљ Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III* (Београд–Земун: издање СКА, 1925), 117.

⁷² Љ. Алексић, *н. д.*, 73–74.

ојачала утицај на кнеза Михаила и владу Илије Гарашанина. Званични Париз је стрепоо да би неповољнији завршетак српско-турског спора довео до Михаилове абдикације и доласка на власт човека блиског двору у Бечу.

У писму од 3. октобра кнез је обавестио Фуад-пашу да прихвата одредбе Протокола, али се оградио у погледу тачака којима није био задовољан. Након што су српске власти уклониле барикаде, београдски паша је предао Михаилу ферман. Кнез није позвао конзуле на свечаност поводом предаје фермана, чиме је на јасан начин силама ставио до знања да није задовољан одлукама Конференције.⁷³ С друге стране, за заштиту ранијих права Србије и добијање нових уступака, кнез Михаило је могао да захвали Француској.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

Необјављени извори:

Archives du Ministère des Affaires Etrangères – Paris (АМАЕ), подфондови Turquie и Turquie-Belgrade, подфонд Russie.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères – Paris (АМАЕ), збирка докумената Mémoires et documents, Turquie vol. 1-136; vol. 131, 1838-1876.

Објављени извори

Преписка између кнеза Михаила Обреновића III и српскога заступника у Цариграду Јов. Ристића 1861–1867. Београд: Штампарија С. Хоровића, 1897.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères – Paris (АМАЕ), Documents diplomatiques 1862, Paris 1863.

Литература:

Алексић, Љиљана. *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868).* Београд: Научно дело, 1957.

Ђорђевић, Живота. *Српска народна војска 1861–1864.* Београд: Народна књига, 1984.

Ђорђевић, Живота, *Џукур-џесма 1862. Studija o odlasku Turaka iz Srbije.* Београд: Nolit, 1983.

Јакшић, Гргур, Вучковић, Војислав. *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез.* Београд: Историјски институт, 1963.

⁷³ АМАЕ, Turquie-Belgrade 14, No 104, Тасти Тувнелу, Београд, 7. октобра 1862. и No 105, исти истом, 12. октобра 1862.

Јовановић, Слободан. *Друга влада Милоша и Михаила*. Београд: БИГЗ, 1990.

Леовац, Данко. *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*. Београд: Службени гласник, 2015.

Поповић, Богдан. *Дипломатска историја Србије*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

Поповић, Васиљ. *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*. Београд–Земун: издање СКА, 1925.

Ристић П, Љубодраг. *Велика Британија и Србија (1856–1862)*. Београд: Балканолошки институт, 2008.

Ранке, Леополд. *Србија и Турска у XIX веку*. Београд: Д. Димитријевић, 1892.

Ристић, Јован. *Спољашњи одношаји Србије новијега времена, I–III (Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1887–1901)*.

Ристић, Љубодраг П. *Велика Британија и Србија (1856–1862)*. Београд: Балканолошки институт, 2008.

Страњаковић, Драгослав. *Илија Гарашанин*. Крагујевац: Јефимија, 2005.

Thouvenel, Louis. *Le Secret de l'Empereur. Correspondance confidentielle et inédite échangée entre M. Thouvenel, le duc de Gramont et le général comte de Flahaut 1860-1863, 2 vol.* Paris: Calman Lévy, 1889.

Charles-Roux, François. *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*. Paris: Plon, 1913.

Dr. Uroš Tatić, Research Associate

INSTITUTE OF HISTORY, BELGRADE

THE ATTITUDE OF FRANCE TO THE BOMBING OF BELGRADE IN 1862

(Summary)

After the Turkish bombing of Belgrade on 17th June 1862, the French Consul Eugene Tasta appeared to be the most active and he contributed greatly in settling down the matters between the Turks and Serbs. He wrote joint protest note of the consuls, where they judged the violent act of Turkish Pasha and the Belgrade Fortress Garnison. The Prince and the Serbian Government wanted to use this event as a cause for expulsion of Turks from Serbia. The suggestion to settle the conflict between Turks and Serbs in the Conference of Great Powers was made by the French Minister of Foreign Affairs, Edouard Thouvenel, and the Principality enabled the support of Paris and St. Petersburg. In the Conference held in the Constantinople suburb Kanlidza from June to September of 1862, the French Ambassador Lionel Moustier successfully defended Serbian attitude. With his eloquency and

pacifying attitude, he disabled Turkish Government in imposing difficult and demeaning conditions to the Principality: spreading the area of Belgrade Fortress and demolishing the part of the city of significant buildings and trading streets. Thanks to the French Ambassador, Serbia got the guarantee that they would not be bombed again. The demolition of Fortress of Uzice and Sokol and the expulsion of the Muslims from Serbia was predicted by the Protocol of Kanlidza from 8th September 1862 in accordance with the clauses of Hatti-sherif from 1830 and 1833, including Belgrade. Still, under the pressure of the powers which supported Turkey, such as Great Britain, as well as foreign political affairs connected to the expedition in Mexico, France had to give up the support to the main Serbian demand for Turkish garnisones in Belgrade, Sabac, Smederevo and Kladovo to leave the Principality. The Government in Paris insisted on the precise application of the clauses of the Protocole of Kanlidza Conference. In the first half of 1863 during the work of Military Committee in Belgrade, which was in charge of setting the limits of Belgrade Fortress Area, the French representative Joseph d'Andlau managed to get the support of other commissaire for his solutions, having made the compromise between the needs to defend the Fortress and the needs of the Serbian population.

KEYWORDS: bombing of Belgrade, Moustier, Tastu, Thouvenel, Bulwer, Prince Mihailo, France, Serbia, Porte, Praviteljstvo.